

Muhammed Muhammed Ebû Mûsâ'nın "Mine'l-Hasâdi'l-Kadîm" Adlı Eserinin Değerlendirmesi

A Review of "Min al-ḥaşād al-qadîm" Written by Mohammad Mohammad Ebu Musa

Muhammed Muhammed Ebû Mûsâ, *Mine'l-Hasâdi'l-Kadîm* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2018, 504 s.), ISBN: 9789772254774

İsmail Araz

Anahtar Kelimeler

Muhammed Ebû Mûsâ, İslam Medeniyeti, Klasik Metin Tahlili, Abdülkâhir el-Cürçânî, Derinlikli Okuma

Keywords

Mohammad Ebu Musa, Islamic Civilization, Classical Text Analysis, 'Abd al-Qâhir al-Jurjânî', Deep Reading

Klasik metinlere dair çalışmaların arttığı günümüz dünyasında her gün daha da gelişen teknolojik araçlar, bundan yüzyıllar önce yazılmış bir kaynağa ulaşmada araştırmacılara büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Farklı disiplinlere yer veren birçok veri tabanının varlığı ve henüz basılmamakla birlikte taranarak kataloglanan binlerce yazmayı tanıtan kütüphane verileri gibi toplu dokümantasyon hizmetleri, merkezinde klasik eserlerin bulunduğu bir araştırma yapmak isteyen günümüz araştırmacıları için paha biçilmez servettir. Klasik kaynaklara ulaşımı kolaylaştıran bütün bu hizmetlere karşın yine de günümüzde -okunabilmekle birlikte- klasik metinleri anlama ve anlamlandırma noktasında birtakım zorluklarla karşılaşmaktadır. "Okunabildiği hâlde metnin yorumlanamamasının sebebi nedir? Metinlerde dolaylı anlatım olarak da ifade edilen satır arası okuma yapmak mümkün müdür? Görünenden hareketle görünmeyene veya müellifin zihin dünyasına ulaşılabilir mi? Metinlerin içselleştirilmesi nasıl gerçekleşir?" gibi birçok soru, metin okumalarında karşılaşılan zorluklar sırasında gündeme gelmektedir. Elbette çeşitli temayül ve metodolojiler

* Sorumlu Yazar: İsmail Araz (Arş. Gör.), Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belâğati Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye. E-posta: ismail.araz@marmara.edu.tr ORCID: 0000-0002-3482-0483

Atf: Araz, İsmail. Muhammed Muhammed Ebû Mûsâ'nın "Mine'l-Hasâdi'l-Kadîm" Adlı Eserinin Değerlendirmesi. *darulfunun ilahiyat* 33, 2 (2022): 619–623. <https://doi.org/10.26650/di.2022.33.2.1168483>

dolayısıyla araştırmacıların bu soruya verecekleri cevaplarda birtakım farklılıklar olacaktır. Ancak şurası bir gerçek ki her eser, satır ve cümleleriyle müellifin zihin dünyasına, onun bilgi birikimine, meselelere nasıl yaklaştığına, tartıştığı konulara ne kadar önem verdiğine, konuları nasıl aktardığına, hangi iddiaya nasıl cevap verdiğine ve meselenin künhünün şuuraltında nasıl şekil bulduğuna dair bizi aydınlatacak hayati bilgiler sunmaktadır.

İslam medeniyetinin klasik döneminden itibaren sözün hakikatine ulaşmak ve mütakellimin asıl maksadını saptayabilmek için birçok çalışma yapılmıştır. Kur'an ve hadis gibi ilimlerin yanında şiir eleştirisini ve belagat disiplinlerinde de bu yönde kayda değer çalışmalara imza atılmıştır. Buradan hareketle değerlendirme konumuz olan *Mine'l-hasâdi'l-kadîm* isimli eser hem yukarıdaki sorulara cevap vermesi hem de klasik dönemde âlimlerin bilginin inşası sürecinde nasıl bir metot benimsediklerini ele alması yönüyle ön plana çıkar. Ömrünü metinlerden hüküm çıkarmak (istinbat) ve cümlelerden hareketle mütakellimin zihin dünyasına ulaşmak gibi meselelere vakfeden Ezher Üniversitesi'nin önemli araştırmacılarından Muhammed Muhammed Ebû Mûsâ'nın verdiği konferansların gözden geçirilerek bir araya getirilmesiyle oluşan bu eser, İslam medeniyetinde iz bırakmış âlimlerin metin veya meselelere yaklaşımlarına bir âlimin onlarca yıllık birikim ve tecrübesi eşliğinde yer verir. Eserde, metinler gereği gibi okunmadıkça İslam geleneğinin zengin serüveninin tam olarak anlaşılamayacağı tezi hâkimdir. Metin okumalarında benimsenmesi gereken yönteme ve gelenekte göz ardı edilen meselelere yer veren eser, kısa ancak ilgi çekici birçok başlıktan oluşur. Eserin temel amacı, günümüz araştırmacılarına geleneğin zengin yönünü ve bilginin inşası sürecinde hangi ilkelere dikkat edilmesi gerektiğini göstermektir.

Mine'l-hasâdi'l-kadîm; bir mukaddime ve kısa pasajlar dahil otuza yakın bölümden oluşur. Eserin metni, didaktik bir özellik taşıması dolayısıyla okurun istifadesinin öncelendiği, yazarın tavsiye ve yönlendirmelerinin hâkim olduğu bir üsluba sahiptir. Eğitim politikaları başta olmak üzere günümüz üniversitelerinin ön planda tutması gereken değerlere atıf yaptığı mukaddimede yazar, gelişim ve ilerlemenin yegâne yolunun tetkik ve incelemeye dayalı araştırma merkezli bakış açısı üzerine inşa edilecek bir ilimden geçtiğini belirtir (s. 5-6). Ona göre araştırmalar, tekrardan ziyade, içinde bulunduğu zaman ve toplumun ihtiyaçlarını karşılayabilen yenilikler getirmelidir. İlmin dinamik özelliğine vurgu yaptığı bu mukaddimede yazar, okuyucuyu eserin ilerleyen sayfalarında işleyeceği konulara hazırlar. Nitekim ilim ehline saygı duyulmasına, birliği bozacak herhangi bir etiketleme ve ötekileştirme faaliyetine girmeden İslam medeniyetinin bize ulaşan ilmî birikiminin okunması gerektiğine atıf yaptıktan sonra eserin en önemli konularından biri olan âlimlerin bilginin inşası sürecinde benimsedikleri yaklaşımlara geçer (s. 17). Böylece bu

geçiş aracılığıyla klasik dönemde bilginin inşası ve temellendirilmesi sürecinde âlimlerin ihraz ettikleri başarıların modern dönem araştırmacıları tarafından örnek alınması gerektiğine dikkat çeker.

Bilginin inşası sürecinde âlimlerin benimsedikleri araştırma ve inceleme metotlarına yer veren “*Menâhicü ‘ulemâinâ fî binâi ‘l-ma ‘rife*” isimli bölümde, yazarın eserin geneline hâkim olan metinlerin etkili ve derinlikli bir şekilde okunması gerektiğine yönelik vurgusu yoğun bir şekilde hissedilir. Yazara göre âlimlerin metinleri nasıl okuduklarının ve uzmanlık alanlarıyla ilgili kurucu metinleri nasıl kaleme aldıklarının gerçek anlamda saptanması, akıl dünyamızın ve ilimlerimizin yeniden şekillenmesine yardımcı olacaktır (s. 17-18). Hayatı boyunca âlimlerin metotlarını incelediğine dikkat çeken yazar, etkili ve kapsamlı bulduğu klasik dönem metin tahlili metotları üzerinden günümüzde yaygın bir şekilde sürdürülen, kahir ekseriyeti akli ve zihni ameliyeden yoksun metin okumalarını tenkide tabi tutar. Klasik eserlerin sadece içindeki bilgileri tahsil etmek için okunduğunu, böyle bir okumanın ise kurucu kimliğe sahip eserler ile bunlardan hareketle yazılan eserlerin bir tutulmasına yol açtığını savunur. Yazarın bu tenkidi, esarlere salt bilgi yönüyle yaklaşılması gerektiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Zira salt bilginin hedeflendiği metin okumaları; müellifin birikimi, meselelere yaklaşımı, cümleleri sentaktik açıdan nasıl dizdiği, kurduğu cümleler ile zihin dünyası arasında bir irtibatın olup olmadığı gibi salt bilginin ötesinde zihni bir faaliyet gerektiren ve araştırmacı kimliği yansıtan hayati unsurların ihmali demektir. Bu durum ise zamanla okuyucunun birkaç ciltten oluşan eserdeki bilgilerin tablo hâline getirildiği formalara yönelmesine sebep olabilir. Bunun farkında olan yazar, asli kaynaklardaki zenginliğin anlaşılabilmesi ve gün yüzüne çıkarılabilmesi için eserlerin ilmik ilmik dokurcasına okunması gerektiği görüşündedir. Yazar, görüşünü temellendirmek ve dikkat çektiği noktaların klasik dönem âlimleri tarafından da uygulandığını göstermek amacıyla aynı eseri defalarca okuyan kişileri örnek verir (s.23-25). Bunun yanında metin tahliliyle ön plana çıkan Abdülkâhîr el-Cürcânî’nin (öl. 471/1078-79) zevkiselime dayanan analiz eksenli yöntemine de atıf yapar (s.29-43). Aktardığı bütün bu isim ve pasajlardan hareketle tek bir şeyin altını çizer: “*Metinler üstünkörü okunmamalıdır.*”

Yazar, âlimlerin metinleri titiz bir şekilde okuduklarını, yeri geldiğinde her kelimenin üzerinde durduklarını, bir sonuca ulaşmak için istikra (tümevarım) ve talil (tümdengelim) gibi birçok yönteme başvurduklarını belirttikten sonra günümüzde bu hususların ihmal edilmesinin doğru olmadığını belirtir. Aslında o, günümüzün gelişen teknolojisinde herkesin ulaşabileceği bilgiden ziyade akıl yürütme ve ayrıntılı düşünmeyi gerektiren bilginin anlaşılması ve idrak edilmesi süreci üzerinde durur. Zira ona göre bilgi ortada olup herkes tarafından iktisap edilebilir. Ancak

bilginin nasıl ortaya koyulduğunu tespit etmek ve bu konuda metodolojik bir süreç oluşturmak derinlikli bir araştırma gerektirir. Bundan dolayı o, günümüzde öğrencilere bilgiyi nasıl öğreneceklerinin öğretilmesinin yeterli olmadığını, bunun yanında bilgiyi nasıl inşa edeceklerinin de öğretilmesi gerektiğini savunur (s. 43). Yazar, bu bağlamda İslam medeniyetine yaklaşımını yansıtan önemli bilgiler aktarır. O, metinlerin dikkatli bir şekilde ele alındığı ve derinlikli eserlerin verildiği kozmopolit ve kolektif özelliği haiz İslam medeniyetinin zenginliğini herhangi bir ulusa indirgmeden vurgulamaya çalışır. İslam medeniyetinin ulaştığı gücü örneklendirmek amacıyla 1071 yılında Bizanslılar ile Selçuklular arasında vuku bulan Malazgirt Savaşı'nda esir düşen Bizans Kralı Romanos Diogenes'nin (öl. 1072) serbest bırakıldığı tarihî olayı aktarır. Bu olaydan hareketle çeşitli sebeplerden ötürü etnik kimliği üzerinden Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e (öl. 455/1063) yöneltilen tenkitlerin kabalıktan başka bir şey olmadığını ifade eder. Bunun yanında İslam medeniyetinin bu olayda olduğu gibi herhangi bir ötekileştirme faaliyeti olmadan eski ihtişamına dönmesi gerektiğine dikkat çeker (s. 45).

Cürcânî'nin göz ardı edilen metodunu ele aldığı bölümde yazar, onun *Delâ'ilü'l-i'câz ve Esrârü'l-belâğa* isimli eserlerinin saklı bilgileri açığa çıkarmak, metinlerin inceliklerine ulaşmak ve hüküm çıkarmak bakımından ön planda olduğu düşüncesindedir (s. 55). Cürcânî üzerinden günümüz araştırmacılarına vurgu yaparak âlimlerin yaşadıkları zamanın gereksinimlerine göre yazdıklarını, bundan dolayı yazılarına bir misyon ve vizyon yüklediklerini ifade eder. O, kendisinden önceki literatürü titiz bir şekilde okuyan Cürcânî'nin ilim tahsil etmekle yetinmediğine, var olan ilmi keskin zekasıyla işleyerek sonraki nesillere kaynak olacak yeni bir ilim inşa ettiğine dikkat çeker (s. 56-57). Metinleri en ince ayrıntısına kadar tahlil etmesi, kelime ve sözlerdeki kapalılığı gidermesi, mütekellimin beyan gücüne atıf yapması, şiir gibi edebî ürünleri âdetâ tatması (tezevvuk etmesi) ve nazım teorisi ekseninde bir metnin sentaktik yapısını çözümlemesiyle Cürcânî, İslam geleneğinde önemli bir yer tutmuştur. Eser boyunca yazar, Cürcânî'nin teemmül (ayrıntılı düşünme), tefekkür (zihinsel yeti oluşturma), tedebbür (enikonu düşünme) ve taharri (derinlikli araştırma) ilkelerine dayanan bu okuma yöntemine yoğun bir şekilde atıf yapar. Anlattıklarının salt tasvir veya nakilde kalmaması için okur kitlesinin muhatap alındığı yönlendirici ve bir o kadar da teşvik edici örnekler aktarır (s. 66-70).

Mine'l-hasâdi'l-kadîm; birçok farklı başlık içermesine rağmen genel olarak "Metinlerin titiz bir şekilde okunmasının elzem olduğu" şeklinde özetlenebilecek tek bir konuya odaklanır. Eserde âlimlerin bilgiyi alımlama metodlarına yer veren birbiriyle ilintili bölümlerden sonra kültür tarihçisi İbnü'l-Kıftî'nin (öl. 646/1248) çok yönlü ilmî kimliğinden hareketle diğer milletlerin ilimlerinden ne ölçüde

faýdalandığı, Abbas Mahmûd Akkâd'ın (öl. 1964) belagat geleneğine yaklaşımı, Mahmûd Muhammed Şâkir'in (öl. 1997) gelenek ve medeniyet tasavvuru, belagat geleneğinin yeniden ihyası, din-siyaset ilişkisi, modern dönemde İslam ile özdeşleştirilen köktencilik ve İslamcı terörizm kavramları, ihmal edilen belagat anlayışı, klasik kitapların mukaddimelerinin önemi, İslam geleneğinin nevi şahsına münhasır özellikleri gibi göz ardı edilemeyecek envaiçeşit konu işlenir. Söz konusu konular, derin ve şümüllü bir metin tahlili üzerinden okuyucuya sunulur.

Klasik dönemde kaleme alınmış kitapların nasıl okunacağı, bu kitaplardaki bilgilerin nasıl elde edileceği, bilgilerin derlenmesi ile işlenmesinin aynı olup olmadığı gibi meseleler, tartışılmaya ve güncelliğini muhafaza etmeye değer meselelerdendir. Tefekküre ve pürdikkat bir zihin çabasına dayalı özgün bir okuma metodunun gerekliliği üzerinde duran Ebû Mûsâ, günümüzde bu meselelere vurgu yapan araştırmacıların başında gelir. Kaynakça ve dizinin olmaması önemli bir eksiklik olsa da onun bu eserinin, İslam medeniyetine özgü metot arayışına dair önemli bilgiler sunduğu muhakkaktır. Eser; İslam geleneğinin zengin birikiminin açığa çıkarılması, bilginin inşası sürecine hizmet eden âlimlerin kurucu kimliğine vurgu yapması ve metinlerin salt okunması ile tahlil edilerek okunması arasındaki farka değinmesi yönüyle klasik metin uzmanlarına kayda değer bilgiler aktarır. Bunun yanında eserin; derinlikli bir metin okumasının nasıl yapılacağını vurgulaması, klasik dönemdeki âlimlerin diğer medeniyetlerin ilimlerinden nasıl faydalandıklarına değinmesi, metinlerin inceliklerine ulaştıran, aynı zamanda tezevvuk metodunun esaslarından olan kavrama ve tatma (tezevvuk) eksenli okumalar için neyin elzem olduğunu belirtmesi, belagat ve i'câz gibi konularda ihmal edilen önemli meselelere dikkat çekmesi ve günümüzde tartışma konusu olmaya devam eden dinî nitelikli birçok önemli meseleye açıklık getirmesi gibi konulardan hareketle başta Arap dili ve belagati olmak üzere sair alanlardaki araştırmacıların dikkatlerini çekmeye aday olduğu ortadır. Ancak eserin zengin içeriğine ve yazarın çalışılmaya değer gördüğü meselelere rağmen hâlihazırda konuyla ilgili doyurucu çalışmaların yapılmadığını söylemek mümkündür. Muhtemelen bu konudaki çalışmaların üzerine gidilmemesinin sebebi, cevaplanmayı bekleyen bir dizi sorunun yer aldığı öncüller dolayısıyla'dır: "Bilginin inşası için gerçekten özgün bir okuma metoduna ihtiyaç var mıdır? İslam medeniyetine özgü bir metot inşası mümkün müdür? Metinleri okuma ve anlama metodu kişiden kişiye farklılık arz ediyor mu? Metinlerin verdikleriyle yetinmek ile arka plana ulaşmak arasında bir fark var mıdır? İslam medeniyeti, metin tahlili yönüyle hangi seviyededir?" gibi soruların cevaplarının klasik metinlere bakış açımızın yeniden şekillenmesinde etkili olacağı muhakkaktır. Ebû Mûsâ'nın *Mine'l-hasâdi'l-kadîm* isimli eseri, söz konusu sorulara cevap bulmak isteyen meraklı araştırmacılara ufuk açıcı bilgiler sunmaktadır.

